

БОЖИТЕ ПОКРОВИТЕЛИ В СВЕТОГЛЕДА НА БЪЛГАРСКИЯ СЕВЕРОЗАПАД

д-р Росен Гацин, СУ „Кл. Охридски“

Подбраните за нуждите на изследването селища са проучени от българския етнограф Димитър Маринов, работил в края на XIX и началото на XX в. В своята работа той описва стар пласт от вярвания. Една от задачите на настоящото изследване е да се проследи доколко днес тези вярвания са останали в съзнанието на местните жители. Уловеният момент на докосване до класическата традиция от Д. Маринов е регистриран в неговите трудове под общото име „Жива старина“. „Старина“ нарича той всичко онова, до което се докосва етнографът преди повече от 120 години. Предизвикателство е днес да се види състоянието на митологичните мисловни структури, запазени в съзнанието на населението от Северозападна България.

От тук се отключва друг въпрос, относно развитието и произхода на тези образи, а именно – може ли днес да се говори за създаване на нови образи? И какви процеси на митологизиране и дори демонизиране протичат в обществото ни. Като бъде проследена възрастта на респондентите, с които работи Димитър Маринов, е възможно да се фиксира във времето знанието, което е регистрирано от етнографа. Когато провежда своите проучвания в края на поминалия век, Д. Маринов разговаря с хора, родени в началото и средата на XIX в. По този начин, чрез сравнение на информацията от тогава и днес е възможно да се достигне до съхранено народно знание, характерно за 20-те години на XIX век.

Образът на покровителите е издирен и представен основно чрез т.н. места на памет.

Събраната информация от писмени и теренни извори ни дава основание да представим състоянието на сакралните обекти – църкви, аязми, оброци, „клети“ дървета, както и култа към техните патрони.

Днес е все по-трудно да се открият в автентичен вид описания на стари образи и описания за свръхестествени същества. Но от друга страна в обичаите, в легендите, в спомените на местното население трайно е залегнал пласт от митологични характеристики, които в определен контекст се отключват и по този начин се получава сложна амалгама, която поражда **съвременен образ на покровител**. Важното в случая е да се отрази средата, в която са се породили, развивали и отмерили автентичните образи от традиционната култура. Един от най-подходящите начини да се представи атмосферата в селищата, е чрез техните покровители.

С тази цел беше направено проучване, което да регистрира духовното покровителство във всяко едно селище от административната област Враца, като тя беше разделена на общини, градове и села.

Селищата са проучени от гледна точка на три показателя. Първо – светец-покровител на селището, второ – светец-патрон на църквата и трето – светец, на когото се прави оброк в селището. В някои от селата разбира се е избледнял споменът за съществуващи оброци, но денят на светеца-покровител на селището и патронът на църквата се знаят във всяко едно от проучените селища. Оброкът е и място, където човек си дава среща с Божествата и мъртвите предци. Отбелязан е с камък или много старо дърво, най-често дъб (наричан клет в с. Камено поле, с. Долна Бешовица, с. Драшан и др.). Според вярванията, след своята смърт човек не прекъсвал връзката с членовете на семейството и селището, където живеел. Умирайки, той се представял пред Божеството. От този момент той става посредник и пратеник на живите. От своя страна родствениците целят благоразположението на душата на своя близък покойник и за тази цел търсели контакт с нея. От тази душа зависело плодородието и здравето на къщата. Така оброкът се превръщал в място за среща между долната и горната земя. Там живите давали курбан. Чрез наречения светия или близък починал прародител, на когото бил посветен оброкът, те пращали хабер на Божеството, че не искат нищо друго, освен хляб и здраве. В замяна давали курбан.

Обикновено оброкът бележи и край на познатото и безопасно пространство. Следва една граница, която бива преминавана само в краен случай. Обикновеният човек в традиционното общество не е подвижен. Възможно е той да не напуска селището, където се е родил. Неговият жизнен цикъл е нормално да се развие в рамките на няколко декара земя.

Представената по този начин информация е необходима и за да се вникне в душевността на местното население. Изборът на закрилник показва черти от характера на хората, които обитават конкретното място. Показва техния поминък, страховете и надеждите им. Всички оброци, които са били обслужвани в миналото, намират отражение и в съвременността, защото след промените през 1989 г., когато в обществото се активизират процеси на връщане към вярата, много от оброците в тези села са подновени. Родовете, в чиито землища е имало сакрален обект, възстановяват службата към него (Приложение - фотографии). В същото време се наблюдава култ едновременно към светец и демонично същество. Такъв е случаят от с. Камено поле. Там се прави оброк в местността Езерото. Местните информатори твърдят, че техните предци са правили този оброк за змея покровител на езерото, който пази водите на селището. Но в същото време казват, че оброкът се отслужва за Св. Илия.

В много други села от изследвания район се дава курбан на демонично същество. В с. Малорад всяка година принасят жертва – ялова крава на водния бик, който се

възприема като стопан на езерото там. В селото се вярва, че всяка нощ срещу празника св. Възнесение от водите на езерото излиза свръхестествено същество във формата на бик и „играе“ на поляните около водоизточника, който захранва Малорад с питейна вода. Всяка година на Спасовден местните дават курбан, както вече бе казано – крава. Известната консервативност, която в никакъв случай не е в противовес с прогресивното мислене на северняка, търси стабилни опори в миналото, като по този начин се ражда местен патриотизъм. Той от своя страна спомага за съхранението на митологични вярвания, които са част от душевността на хората, обитавали тези земи в миналото. Днес в никакъв случай не може да се говори за конфликт между християнските норми на поведение и езическите вярвания. Хората са открили златната среда и са намерили начина, под който тези толкова различни материи да се срещнат. В потвърждение на това са всички практики, които до днес продължават да се спазват от хората там.

Първата стъпка беше да се проучат всички светци покровители на селищата от областта, след това бяха проучени светците покровители на църквите на територията на същите селища. В последния етап, там където е възможно, бяха проучени оброци и свети места. След анализа на получените данни става ясно, че хронологично погледнато, най-старият християнски пласт вярвания е свързан с култа към св. Никола. Основна част от средновековните църкви са именно с покровител св. Никола. От шест регистрирани средновековни църкви във Врачанска област, четири са под покровителството на св. Никола. От по-новите църкви, създадени през Българското Възраждане и по-късно, голяма част са под покровителството на Света Троица, св. Параскева – Петка, св. Георги, както и св. Дух. Светецът Илия се появява като покровител на църкви, но на места неговото застъпничество се изразява под формата на оброк. Интересен момент е смесването на култа към св. Илия с култ към демонични същества – покровители на водни басейни. Такива са примерите от селата Камено поле, Паволче, Моравица, Малорад.

Голяма част от оброците в изследваните селища се честват на Илинден. Такива са случаите от селата Костелево, Паволче, Караш, Крапец и др. Местоположението на тези оброци винаги е в близост или в самите обработваеми земи. Друга група оброци се намират в землищата на старите, първоначални селища. Такива случаи са регистрирани в с. Костелево, с. Камено поле, с. Девене – местността Върха („Връа“). Мястото се нарича „Кръста“. Имало е голям каменен кръст. Служено му е на св. Троица.

Възобновяване на стари оброци се наблюдава в с. Горник. В землището на това селище са регистрирани два вида оброци: селски на 7-ми май – на св. Иван Летни; на 10-ти юли – на св. Троица; на 20-ти юли – на св. Илия.

Родови оброци — в местността Томанец на рода Станю Стоянов и на родовете Вутовци, Тодоринци и Христо Петков на Димитровден; в местността Върбовец на рода Кърджалиите (курбан правен от Георги Даскалов) на Гергьовден; в местността Гераните на рода Диковски на св. Иван Летни. Съборът на селото е заедно с Гергьовден – на 6 май. Кушията – надбягване на коне и магарета, се провежда на Тодоровден.

Интересен е случаят от с. Девене. Там се почита оброк на светците Козма и Дамян. Всяка година се принася в жертва овца, която задължително трябва да бъде черна. Според спомените на местните жители, този оброк се прави против чума. Според информаторите от с. Девене, тук е имало чумна епидемия, която е нанесла големи щети на населението. Част от хората са запазили разкази от предците си за чумата, която според устните описания представлявала стара жена, която носила със себе си голяма торба с болести.

Човешкият фактор

Както знаете, за етнологията най-важен е човекът. Ние го наричаме респондент или информатор. От неговата памет, нрави, обичаи, възгледи и светоглед етнографите черпят информация. За това е много важно, макар и кратко да бъде представен профила на хората, които съм интервюирал, върху техните сведения се изгражда разработката. Важно е да бъде установено как самите те възприемат информацията, която предоставят. Спомен ли е тя, или запазен суеверен разказ от предците. Преживени ли са разказите, или са предадени във вид на приказка и легенда, чути от предните поколения. За да се изгради цялостната характеристика на информатора е необходимо да се обърне внимание и на пространството, което обитава той.

Темата предполага широк обхват от респонденти, като за такива могат да бъдат привлечени хора с различен социален статус, образование, професия, възраст и семейно положение. Те могат да бъдат различни по етническа принадлежност. Както вече бе казано, в конкретния случай изследването се провеждаше в продължение на няколко години в селища, намиращи се във Врачанска област. Така беше направен опит да се улови нишката на традиционната българска култура в съвременността.

За да се определи приблизителният брой на интервюираните хора, трябва да се има предвид различният подход по време на проучванията. При някои от респондентите е проведено еднократно интервю. При други са провеждани интервюта в продължение на няколко години, това беше необходимо с цел да се достигне до същината на проблема и детайлно да се регистрират отделните елементи от конкретния случай. С течение на времето интервютата преминаваха във включено наблюдение.

Селата, които са изследвани, са със затихващи функции. В много от тях няма детска градина, училище и други обществени институции. В малко от селата все още има читалище, църква, която не се посещава редовно от свещеник. Хората там живеят в изолация, която с времето се задълбочава в противовес с развитието на технологиите. Възрастта на населението, обитаващо селищата е над 60, в повечето случаи над 70 години. Препитават се от пенсиите, които получават, както и с помощта на децата си, които най-често живеят в областния град или столицата. Всички информатори имат достъп до телефон, телевизия, радио. Много рядко те работят с интернет. А в случаите, когато са компютърно грамотни, те си служат предимно за контакт с децата си, които живеят в чужбина.

Характеристика на информаторите на генерационен принцип

Първата група са най-възрастните (над 75-80 г.), втора група – поколението на хората в активна възраст и третата група на най-младите, внуци на вторите и деца на първите. Генерационният принцип при разделението на групите спомага първо при предварителната подготовка на теренното етноложко изследване. При подбирането на методите на изследване се има предвид възрастта на респондентите. Съобразявайки се с това бяха подбрани подходящи методи, които да дадат максимални резултати при работа с всяка една от групите.

Първата генерационна група от информатори са на възраст над 75-80 години. В по-голямата си част те имат основно образование. По-рядко са със средно, има и случаи, когато хора от тази група са с висше образование. Както вече беше казано, по-голямата

част от изследването се провеждаше в малки селища, предимно села и махали със затихващи функции. Населението, което обитава тези селища, е местно.

Както се предполагаше при започване на изследването, по-високото образование притъпява вродените митологични нагласи. Въпреки това се забелязва, че в поколенията, завършили своето средно образование преди 9.09.1944 г. е съхранено особено чувство за памет спрямо традициите в семейството и селището. Такъв е примерът с информатор, роден през 1926 г., който е завършил висше образование в Свищов, друг информатор – роден през 1925 г. в с. Камено поле, завършил Софийския университет. Както те, така и съпругите им са носители на традиция и в същото време не толкова механично я съхраняват, а се стараят и да я популяризират. Навлизайки в периода на социализма се забелязва, че поколенията получили своето образование тогава, нямат характерните за предишните поколения митологични нагласи, чрез които да успяват да възприемат вярванията на предците си. В посочения период от учебните планове в училищата отпада и вероучението, което до голяма степен е допринасяло за развитието на духовност в индивида, която го предразполага към възприемане на традиционната нематериална култура. В селищата има условия да се запазват легенди и предания, имайки предвид наличната в изворите информация за дълбоката религиозност, която се е запазила до много късен период. Религиозност, която е захранвана от наличието на средновековни християнски обекти в района. Във всяко селище има църква, регистрирани са и средновековни храмове и манастири.

В народната памет и до днес са съхранени спомени за лековити извори, които са помагали на местните да се спасяват от болести, различни оброци, които до скоро са били белязани с каменни плочи, каменни кръстове и др.

При тази първа група от информатори е лесно да бъде уловен пласт на класическата традиция. Опитът да се прави паралел между езически вярвания и християнски представи е постоянен. Сложната смесица от църковни ритуали и битови практики до такава степен е моделирала мисленето на тази група информатори, че при тях се наблюдават опити за демонизиране на съвременни явления от социалния живот. Това поколение има достъп до телевизия, радио и вестници. В повечето случаи това е и единственият начин за достъп до информация, имайки предвид изолирания начин на живот. Получавайки сведения за събития от реалния живот, който се случва някъде на друго място, далеч от домовете им, хората от първата генерационна група се опитват да си я обяснят по рационален и достъпен за тях начин. Така се стига до възраждане на стари митологични структури, които са били използвани в миналото за обяснение на някои явления.

В почти всички селища има християнска църква (изключение прави с. Цаконица, общ. Мездра, обл. Враца), но посещението на свещеници в тези села е рядкост. Това се случва инцидентно и не е регулирано. Тази липса на присъствие на свещеник води до прибягване към ирационални езически практики. Търси се контакт с местни баячки. Интересен обект на изследване са родените преди 1920 г. При тях се наблюдава ревниво пазене на архаичните представи в автентичен вид, поне такъв, какъвто са го получили от родителите си. Те са завършили своето образование преди периода на социализма. Живели са в общност, където все още са били актуални старите класически норми на поведение, което допринася за изграждането у тях на стабилни мисловни структури, предразположени към митологично мислене. Единствено при тази група бяха

регистрирани пластове от класическата традиционна култура, в които все още личаха описания на небесните тела (слънцето и месечината).

Втора генерационна група – поколенията, родени след средата на ХХ в. до голяма степен скъсват връзката си с традиционната култура. Наложеният тоталитарен режим променя нагласите и измества фокуса от традицията. Тези информатори възприемат традицията като нещо чуждо – не тяхно, принадлежало на предците, но то не носи материални блага, следователно – не е ценно. И докато предните поколения говорят по темата като за нещо близко до тях, нещо което са преживели и което възприемат като част от самите тях, то следващите възприемат митологията и демонологията като „музеен експонат“. За тях темата е интересна, защото някога са чували за образите и явленията от нематериалната култура, но ясно се разграничават от нея и от предците си. В процеса на провеждане на теренното изследване става ясно, че тези по-млади респонденти, въпреки дистанцирането си от класическата традиционна култура, продължават да изпълняват несъзнателно обичаи и ритуали, които са практикували предците им. Те разказват запомненото, но възприемат себе си като пасивни носители на традицията, което още по-добре показва част от механизмите на запазване на традицията. При задаване на въпроси, свързани с употребата на традицията при възпитанието на децата и дори при „плашенето“ на децата с митологични образи, всички информатори са единодушни, че са го правили и не го приемат за нередно.

Трета генерационна група. При най-младата генерация, участвала в теренното изследване, за което се използваше предимно анкета, имайки предвид отдалечеността от класическия период, се забелязва т.н. „завръщане към традицията“. Населението в района под 50-годишна възраст, което е възпитавано от онова старо патриархално поколение (първа генерационна група), за което вече стана дума, много по-добре от своите родители пази митове и предания, регистрирани при осведомители в напреднала възраст. Интересното, което може да се отбележи е това, че младите не се притесняват да предават информацията и на децата си. Не я намират за отживелица, а ѝ придават един съвременен облик и дори се опитват да я възражда под формата на нови митове.

Генерационно структурираната характеристика на информаторите е основа, която дава точна картина за състоянието на традиционните форми на митологични представи, запазени в местното население от изследвания район на България.

Чрез профила на респондентите може да се направи опит за проследяване на вярата на местното население в демонични образи и явления. Кой са днес моментите и ситуациите, които отключват този тип мислене? Съществуват ли места, които имат способност да задействат механизмите демонизация? До каква степен е редуцирана вярата в демони и какво все още би могло да се регистрира и в какви условия?

БИБЛИОГРАФИЯ

Манкова 1996 : Манкова, Й. Култът към водата в българската фолклорна култура. Враца, 1996.

Манкова 2008 : Манкова, Й. Демонът – пазител на водата. – В: В света на човека Т.2. Сборник в чест на проф. д.и.н. Ив. Георгиева. София, 2008. 89-100.

Манкова 2012 : Манкова, Й. Иманье без довършване. Враца, 2012.

Маринов 1891: Маринов, Д. Жива старина. София, 1891.

Маринов 1892 : Маринов, Д. Жива старина. Русе, 1892.Т.II,Т.III.

Маринов 1894 : Маринов, Д. Народно обичайно право. Русе, 1894.

Маринов 1981: Маринов, Д. Избрани произведения. Т.1, София, 1981.

Маринов 1994 : Маринов, Д. Народна вяра и народни религиозни обичаи. София, 1994.